

томатия / сост. Б.А.Исаев, А.С.Тургаев, А.Е.Хренов. - СПб., 2006. - С. 451-452.

7. Кравченко В.Ю. Соціально-економічні детермінанти політичного насилля // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія: збірник наукових праць. - Д.: "Інновація", 2015. - №1. - С.81-90.

8. Кузеванов В.М. А был ли геноцид православия в Украине? // Філософія. Культура. Життя: Міжвузівський збірник наукових праць. - Вип. 33. - Дніпропетровськ, 2009. - С.21-28.

9. Кузеванов В.М. Определяющие события истории Украины XX века// Грані. - 2012. - №5. - С.25-34.

10. Кузеванов В.М. Постакадемический процесс кризиса мировой истории и его украинское зеркальное отражение/ Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю.м.Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.: у 3-х частинах. - Д., 2014. - Ч.І. - С.70-73.

11. Кузеванов В.М. Посткоммунистические политические институты в Украине на фоне постакадемизма/ Придніпровські соціально-гуманітарні читання. Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 29 листопада 2014 р.): у 4-х частинах. - Д., 2014. - Ч.І. - С.44-47.

12. Кузеванов В.М. Роль украинских социал-демократов в модернизации украинской нации // Грані. - 2013. - № 2. - С.62-67.

13. Кузеванов В. Трагический период украинской новейшей истории / Введение в постакадемизм // Аркасівські читання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (11-12 квітня 2014 р.). - Миколаїв: МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2014. - С.172-174.

14. Кузеванов В.М. Трансформация или деградация политикума: к попытке нахождения политологического регионального консенсуса (методология проблемы) // Гуманітарний журнал. - 2005. - №3. - С.122-125.

15. Кузеванов В.М. Экспертно-компаративистский анализ причин политического кризиса// Вісник Дніпропетровського уні-

верситету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія: збірник наукових праць. - Д.: "Інновація", 2015. - №1. - С.98-108.

16. Лясота А.С. Особенности процессы модернизации институтов гражданского общества в Украине // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. V Всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.: у 5-х частинах. - Д.: ТОВ "Інновація", 2015. - Ч.І. - С.37-39.

17. Николаенко И., Пашенко В.. Осень будет горячей // Горожанин. - 2015. - №37. - С.2.

18. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. - К.: Феникс, 2002. - 760 с.

19. Раствоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели/ Политология: Хрестоматия/ сост. Б.А.Исаев, А.С.Тургаев, А.Е.Хренов. - СПб.: Питер, 2006. - С.394-403.

20. Суворов В. Очищение: Зачем Сталин обезглавил свою армию? - М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1998. - 480 с.

21. Хлевнюк О.В. Хозяин. Сталин и утверждение сталинской диктатуры. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. - 134с.

22. Шедяков В.С. Стратегічне управління процесами постсучасних трансформацій за допомогою інформаційних впливів соціально-політичного рівня // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія: збірник наукових праць. - Д., 2015. - №1. - С.248-259.

23. <http://regnum.ru/news/ polit/ 1968767.html>.

24. <http://rian.com.ua/interview/20150223/3687254.html>

25. <https://news.mail.ru/politics/23195820/?frommail=1>

26. Вести. - 2015. - №145. - С.3.

27. День. - 2014. - №100. - С.7.

28. Днепр вечерний. - 18.07.2014. - С.7.

29. Зеркало недели. - 2013. - №37. - С.3.

ПРОКОПОВ В.Ю.

УДК 94 (477+438) "1943/1947"

МАТЕРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ УЧАСНИКІВ РУХУ ОУН ТА УПА НА ЗАКЕРЗОННІ (1943-1947 РР.)

У статті на основі документів підпілля та мемуарів учасників подій висвітлено питання харчування, одягу, житла, гігієни, хвороб повстанців та підпілляників. Досліджено побутові умови життя та боротьби української "повстанської людини" на Закерзонні.

Ключові слова: Закерзоння, ОУН, УПА, повсякденне життя, підпілля.

В статье на основе документов подполья и мемуаров участников событий освещены вопросы питания, одежды, жилья, гигиены, болезней повстанцев и подпольщиков. Исследованы бытовые условия жизни и борьбы украинского повстанца на Закарпатье.

Ключевые слова: Закарпатье, ОУН, УПА, повседневная жизнь, подполье.

Everyday life of The Ukrainian Insurgent Army and The Organization of Ukrainian Nationalists is still the unknown constituent of liberation movement history. It concerns especially Zakerzonnia that is the Ukrainian ethnical territory currently situated within the territory of Poland.

Keywords: Zakerzonnia, OUN, UIA, everyday life, underground.

У сучасній українській історіографії тема визвольних змагань середини ХХ ст. є достатньо популярною. Історики вивчають у більшості випадків зовнішній бік історії - встановлюють факти, відслідковують канву подій. У біографічних дослідженнях про діячів ОУН і УПА також переважає цей макропідхід. Наразі ми маємо дуже мало робіт, що досліджують питання підпілляного та повстанського повсякдення, аналізу життєдіяльності людини з урахуванням різностороннього контексту епохи, суспільства. Закерзонський відтинок боротьби у цьому плані також залишився поза увагою дослідників.

Цілісне відтворення повсякденних аспектів життя людини в екстремальних умовах підпілля та повстанської боротьби дозволить ширше поглянути на цих людей, що їх оточувало.

Історіографія визвольного руху на Закерзонні доволі розлога [3; 11; 25; 26; 35]. Повсякдення УПА на Закерзонні розглянуто у статті М. Іваника про "повстанські будні", де подана коротка інформація про постої, гігієну, свята, повстанський образ життя [8]. У статті О. Пагірі на основі усних джерел стисло описані проблеми харчування, гігієни, дозвілля та медичного забезпечення бійців УПА, в тому числі й на Закерзонні [32]. Уявлення про матеріальне забезпечення в УПА дає стаття І. Патриляка, хоч безпосередньо й не стосується краю, який ми досліджуємо [34]. Ю.Нестор поставив питання про культуру харчування УПА, висвітлює багато невідомих фактів про шоденну їжу повстанців[30] В науково-популярних енциклопедичних виданнях про УПА висвіт-

лено особливості харчування, постоїв (криївок) та одягу УПА [27; 39].

Також корисними є науково-популярні статті, в яких висвітлено різні сторони повсякденного життя УПА та ОУН. С. Музичук підіймає проблематику одягу та одностроїв УПА [28]. О. Пагіря описує повстанський побут [31]. Питанню життя та боротьби в криївках присвячені статті І. Патриляка [33], В. Гінди [6], І. Крайнього [13].

Метою дослідження є визначити матеріальний світ буття підпільників ОУН та воїнів УПА на Закерзонні (1943-1947 рр.). Перед нами стоїть завдання дослідити побутові умови життя та боротьби української "повстанської людини" на Закерзонні, а саме: харчове забезпечення, одяг, житлові умови, гігієну, хвороби повстанців та підпільників.

Джерельна база. У роботі використані документи як опубліковані, так і неопубліковані. Опубліковані документи містяться в основному у виданнях "Літопису УПА" [15-24]. Неопубліковані матеріали зберігаються в Архіві Центру досліджень визвольного руху у колекції М. Онишкевича та М. Лебеда, а також в електронному Архіві визвольного руху (АВР) [9].

Документальні джерела, що містять фактологічні дані, можна умовно розділити на дві категорії: а) різноманітні звіти повстанських відділів та підпілля; б) інструкції провіднів ОУН та накази УПА.

Найбільш інформативними серед використаних нарративних джерел можна назвати: а) мемуари (опублікована велика кількість спогадів учасників підпілля ОУН та відділів УПА на Закерзонні); б) хроніки повстанських відділів, денники сотень [15; 16], які описують діяльність бойових відділів у терені і можуть ілюструвати повсякдення повстанців.

Для подальших досліджень важливо залучити численні усні свідчення учасників подій та неопубліковані спогади, а також матеріали польських архівів.

Територіальні межі дослідження - землі Закерзоння (сучасні Підкарпатське та Люблінське воєводства Польщі). Хронологічні

рамки дослідження охоплюють 1943 - червень 1947 рр., тобто період від активного розгортання підпілля ОУН на Закерзонні і до завершення операції "Вісла".

Харчове забезпечення. В УПА кожен самостійно діючий повстанський відділ мусив дбати про харчування воїнів на свій розсуд. Сотенний або курінний інтендант постачав провіант відповідно до сотні або куреня. На багатьох територіях у забезпеченні відділів харчами допомагала господарська референтура підпільної адміністрації. Продукти інтенданти збирали на спеціальних базах районних господарчих референтів, або ж в умовлених таємних місцях [17, с. 117-118; 30, с. 6].

Гарне постачання забезпечувала теренова мережа ОУН. Селяни при заготівлі контингенту харчів для більшовиків частину віддавали повстанцям. В такому разі вояки могли поїсти тричі на день та мали додаткові "підгодовування" протягом дня [18, с. 81].

Так само, зі звітів відділів УПА відомо, що вояки зазвичай харчувалися завдяки ревізіям у місцевого населення, а також за рахунок здобутих продуктів у супротивника [20, с. 244, 269, 287, 316; 7, с. 90].

Українські селяни радше віддавали худобу своїм партизанам, ніж польській владі. В таких випадках повстанцям було легше виконати заготівлю [22, с. 63-65, 18; 32, с. 42]. Хоча по-доброму люди не завжди ділились [2, с. 129-130]. І. Лико наводить приклад, коли підпільникам доводилось майже силою забирати свиню. Хоча для збереження добрих стосунків залишали селянину половину забитої худоби [22, с. 125-127]. Іноді самі селяни бідували від скрутного становища з харчами, і повстанці не хотіли забирати останню корову [22, с. 181].

Ті повстанці, які маршували та квартирували по селах, зазвичай мали краще забезпечення харчами. Селяни ділилися тим, що їли самі: супи, вареники, молоко [22, с. 48]. Часто за сприятливих умов сотні заходили в українські поселення на вечерю [15, с. 2-13].

Звичайно, усе підпілля було зацікавлене у високому врожаю. У 1944 р. відбиті на німецьких лігншафтах сільськогосподарське майно та худобу повстанці передавали своїм селянам [7, с. 10]. У 1946 р. для організації засівної компанії крайовий провідник "Стяг" видавав детальні інструкції: як максимум провести засів землі, придбати худобу, а якщо українські люди вже виселені, як домовлятися з польським населенням [9].

У польових умовах - під час таборування відділів у лісі або на вишколі, нормальний харчовий раціон міг складатися зі сніданку (чорна кава з хлібом), обіду (суп або гуляш), вечері (суп) [7, с. 20; 20, с. 725].

Важливою для харчування відділу УПА під час маршів була "залізна порція", своєрідний сухий пайок на чорний день. В сотні "Веселого" залізну порцію видавали сотенні інтенданти в полотняних мішечках. "Складалася з вареного сухого м'яса, вудженої солонини, сухарів із чорного хліба й гороху" [18, с. 70]. У сотні "Месники" "залізною порцією" був засолений шмат сала [12, с. 48].

Як відомо, у війську харчування забезпечується вдалою організацією та обліком всіх наявних продуктів відділу. У таборі лемківського куреня на Буковому Берді восени 1944 р. почала працювати інтендатура, за наказом якої всі надлишкові речі, крім спорядження, слід було здати на склад. Протягом дня наказ був проігнорований, тому наступного, коли всі були на вправах, інтендант особисто конфіскував "зайві" харчі, ласощі та горілку з колюб воїнів. На дорікання підлеглих курінний "Рен" відповідав, що у війську діє принцип рівності: "Якщо будемо їсти сало та солодощі, то всі або ніхто" [18, с. 64]. Коли один з кухарів (або інтендантів) заховав для себе якісь харчі, то його за цю провинку за вироком польового суду стратили [17, с. 25; 7, с. 117].

Інший спосіб харчування наступав тоді, коли українські комбатанти не могли знайти провіант. Доводилось довгий час перебувати чим попало та голодувати. В цих умовах суттєво змінювалось ставлення до їжі.

Під час тривалого карпатського рейду лемківського куреня під командою "Рена" у повстанців закінчувались харчові припаси. Повстанці з'їли волів та коней. "Голод не перебирав" [18, с. 73; 7, с. 35]. Часом вдавалося взяти їжу у природи - вполювати оленя або кабанів [18, с. 109; 7, с. 91-92; 2, с. 132-133].

Інколи у воєнних умовах їжа вмотивовувала комбатантів до бойових акцій проти ворога, коли повстанець був готовий на все, щоб здобути харчі [18, с. 77].

З настанням весни боївкам зазвичай бракувало продовольства. За таких умов рятівними ставали запаси в харчових магазинах. Але погано побудовані криївки або потужність гірських паводків, подеколи, псували склади припасів та самі харчі: "... півголодний стан був явищем щоденним" [22, с. 174]. Для запобігання таким випадкам існували інструкції, якими ставилося завдання вчасно відводити весняну воду з криївко-складів, або переносити майно в інше місце [24, с. 360].

Зимової пори 1946-47 рр. підпілля вживало сухарі, бараболу з відваром з сушених грибів або волових кісток, чого було зазвичай недостатньо під час виснажливих маршів по засніженому терену [22, с. 228]. Голод призводив до того, що навіть сире м'ясо з підземних магазинів "з великим апетитом смакували, не зважаючи, що може пошкодити" [22, с. 232].

За браком провізії в пригоді ставали гриби та різні трави, з яких варили супи, або навіть їли кору дерев [7, с. 40; 16, с. 119-120, 130]. Траплялися ситуації, коли вживали лише відварені гриби, і не завжди їстівні [22, с. 257]. Під час операції "Вісла", воюючи тривалий час без нормальної їжі, вояки при заборі тварин вдавались до нетрадиційної поживи в звичайних умовах: "щоб зберегти сили (вояки) п'ють сире, свіжу кров худоби" [16, с. 130]. Перекусити могли й під час перерви у бою: "Санітари перев'язують ранених, доїдаємо рештки бараболі, яку захопили вранці, та сире м'ясо" [15, с. 58].

Харчування в криївках, за спогадами І. Кордана, було вкрай обмеженим: "З'їдали ми

впродовж доби по чотири сухарі та випивали по півлітри ячмінної кави без цукру" [12, с. 136]. Протягом шести місяців підземного існування інших харчів у підпільників не було. Тільки на Різдво з'їли по шматку сала, яке, через велику економію, протухло. За декілька місяців сухарі починали пліснявіти та смердіти, але ради не було - доводилось їсти й такі [12, с. 136, 141-142].

Навесні 1947 р., переходячи теренами Закерзоння, українське населення якого було майже виселене, підпільники харчувались буквально "що Бог пошле". "Ми не несли з собою жодних харчів на день, бо їх не мали. Тепер, проходячи городами, рвали зелену цибулю і, голодні, зразу з'їдали, але трохи таки запаслись, щоб мати на день..." [36, с. 144]. Такі саме відомості наводить В. Галаса: "Основною їжею була картопля... З того періоду походила приповідка: "здобудеш картоплю або загинеш в боротьбі за неї" [цитата за: 26, с. 269].

Окремого дослідження потребує тема вживання алкоголю в УПА. Тут варто зазначити, що ідеалізована думка про суцільну тверезість вояків не завжди витримує критику [14]. Вояки УПА могли випити на свято та в будні, коли поблизу не було командирів, або ж вони закривали на це очі [18, с. 143-144, 198; 22, с. 178, 186]. Хоча, звісно, в УПА з вживанням алкоголю та пов'язаними з цим дисциплінарними порушеннями намагались боротись, в тому числі через військово-польовий суд [20, с. 566-567].

Можна сказати, що харчування в УПА та ОУН на Закерзонні залежало від умов воєнної ситуації в терені. Харчі здобували в населення, в бою та від природи (збиральництво та полювання). Їжу вилучали в населення через інтенданта УПА або господарського референта ОУН. В інших випадках відділ або боївка ревізувала продукти безпосередньо в населення, в обхід "бюрократії", або приходили на трапезу в села. Харчове меню так само залежало від умов боротьби. Можна виділити три варіанти повстансько-підпільного меню на Закерзонні: 1) звичайна сільська їжа під час квар-

тування в населених пунктах; 2) польова кухня, порцій якої як завжди не було вдосталь для молодого вояцтва, але вона забезпечувала нормальну життєдіяльність; 3) екстремальні прийоми їжі (в бою, під час маневрів, у криївці, в умовах виснаження), коли харчувалися продуктами не завжди доброякісними та поживними.

Одяг. Кожне військо має свої однострої. Відомо, що партизани і підпільники УПА та ОУН одягались в цивільний та напівцивільний одяг іноземного (німецький, угорський, радянський) та власного виготовлення [39, с. 162-168]. Подивимось, яким чином вибирались українські комбатанти на Закерзонні.

У перший рік існування відділів УПА на Закерзонні (1944 р.) повстанці носили різнобарвний одяг, який вдавалось здобути у різний спосіб - німецькі, радянські, чеські, словацькі, угорські військові мундири, уніформи української поліції та цивільний одяг [7, с. 7; 18, с. 58, 69; 12, с. 65; 2, с. 34]. В той час в Перемиській області заготовлено одягу на зиму почав займатися інтендантський апарат під керівництвом В. Галаси "Орлана" [36, с. 77].

Підпільники та бойовики Служби безпеки (СБ) та Адміністративних боївок (АБ) були одягнуті у мадярську уніформу, цивільний одяг з польськими "конфедератками" та плащами [22, с. 49; 40, с. 126]. Вояки УПА помічали, що "есбісти" бували у військових одностроях, а інколи у цивільному вбранні - в залежності від поставлених завдань [2, с. 103]. Хоча тоді чітких відмінностей за одягом між ОУН і УПА не існувало, кожен носив те, що зміг здобути. Наприклад, бійці УПА з УРСР, що брали участь в акціях на Закерзонні, зокрема в пропагандистських рейдах [3, с. 63], були одягнуті в радянську військову уніформу без відзнак. Опісля зустрічей зі знайомими вояками "Палій" отримав в по-

тирування ще добру радянську форму та чоботи [18, с. 127-129].

Військовий однострій лемківської сотні "Хріна" був польський, а озброєння (на кінець 1945) німецького, радянського та польського виробництва [18, с. 159]. В багатьох випадках одяг здобували на бойових акціях, конфіскували у полонених ворогів або отримували від населення [20, с. 244, 269, 315; 36, с. 77; 10, с. 45-46]. Самі повстанці називали виряди на ворога за одностроями, взуттям та зброєю - "роздобеньками" [7, с. 22-23].

Місцеве населення дійсно допомагало повстанцям з амуніцією та уніформою, яка залишалась від військ, що проходили селами [22, с. 113]. Під час постоїв біля сіл люди допомагали знайомим воякам одягом, що заохочував сотенний "Дідик" [18, с. 156].

Але все одно з одностроями, білизною та взуттям зазвичай в УПА та ОУН на Закерзонні були проблеми [1, с. 52; 56, 89, 139; 20, с. 334, 383, 507, 726; 22, с. 113]. В наслідок тривалих рейдів взуття вояків зношувалось. Дехто з них шив собі з волової шкіри ходаки, щоб не ранили ніг. Брак доброго взуття призводив до серйозних обморожень та хвороб [18, с. 72; 7, с. 41, 44].

Провідники низових ланок ОУН та командири УПА намагались налагодити власне виробництво одягу та взуття в УПА через місцевих шевців. Існували запаси шкіри та матеріалу на літні однострої на кущовому рівні мережі ОУН [22, с. 187, 221-222]. Сотник "Ярич" завдяки мережі ОУН та здібним бійцям-кравцям організував пошиття власної упівської уніформи за індивідуальними мірками [18, с. 133-134]. В інших відділах також були кравецькі майстерні [12, с. 126; 7, с. 100]. Власного виробу були в повстанців шапки-петлюрівки та мазепинки обов'язково з власноруч виготовленим тризубом. Їх робили з алюмінієвих ракетних шабів. "Були стрільці, що виконували ці тризуби справді по-мистецьки" [7, с. 94; 2, с. 99; 28].

Велике значення в екстремальних умовах має взуття, особливо добре підігнане та приношене [14]. Брак взуття ставав додатко-

вою мотивацією для бійців та зайвою причиною для командирів на бойовій акції проти ворога. Для прикладу наведемо атаку на станицю НКВС в м. Перегінсько під час Карпатського рейду "Рена" 1944 р. [18, с. 77]

Можна сказати, що в повстансько-підпільному середовищі сформувався особлива культура носіння одягу та ставлення до нього. Для важливих операцій повстанці позичали один в одного або обмінювались власним кращим одягом. Іноді так наказували провідники, як було з Іваном Ликом, який мав віддати свій кращий плащ бійцю, що відходив у інший терен [22, с. 113]. Так само, коли бойовик "Цяпка" відряджався на нове місце праці, обмінювався зі своїм побратимом кожухом на плащ, що був зручніший при довгих мандрах тереном [40, с. 126]. Нестача якісного одягу спричиняла таке волярське побратимство, хоча й не завжди бажане.

Житло. Зважаючи на чисельний склад та відмінні бойові завдання, оунівці та упівці квартирували по-різному. Відділи УПА в основному влаштували постої в лісі на різні тривалості, облаштувуючи табори.

На ранньому етапі існування відділів УПА на Закерзонні лісові табори були фортифіковані та укріплені ровами з кулеметними гніздами. Стрільці жили в землянках з дерев'яними нарами, мали опалення [8, с. 439]. В подальшому лише сотні, які оперували в лісах Лемківщини, мали вигідні зимові табори на кілька десятків теплих колиб. Перемиські повстанці, що потрапили до постою сотні "Біра", зимою 1946-1947 рр. навіть трохи позаздрили тамтешній "атмосфері приємного запаху" в колибах та організації табору [2, с. 157].

За несприятливих обставин умови постоїв у лісі були примітивніші. Справа таборування в лісі вимагала деяких знань. Вояки, які мали досвід підстаршинських шкіл, виготовляли ліжка з гілок та чатиння, накритих плащ-палаткою. Табори в лісах були більш придатні для життя сотні в літку, але часті відвідини доволішніх сіл розконспірували його [18, с. 154-157]. Для вишкільно-

го табору нашвидкоруч робили колиби з гілок [18, с. 62-63]. Підстаршинська школа ім. полк. "Коника" спочатку розташовувалась в лісі, але через недоліки конспірації доводилось кілька разів змінювати місце постою між лісом та селами [20, с. 722-724; 40, с. 187-188, 192-193].

Постої в лісах відбувалися за будь-якої погоди. І.Кривуцький згадував про звикання та пристосовування людини до найгірших умов через набутий досвід: "Навчилися спати під дощем (не у всіх були плащ-палатки)..., спали в холодні ночі на підстеленому сухому хмизі по-двоє, спинами один до одного. Можна було - і часто доводилось - спати стоячи, спершись на дерево, коли дощ не переставав, а деяким удавалося спати навіть на ходу" [14]. Хоча холод змушував також не зважати на небезпеку оточення ворогом і таборувати, принаймні кільком чотам, в малих хуторах. Інша частина сотні жила в лісі на морозі, часто без вогню [18, с. 92-95].

Після довгого виснажливого маршруту підвідділ УПА міг заночувати у лісі просто неба [7, с. 15]. В надзвичайних умовах людина вже не переймається буденними пересторогами та звичками: "Незважаючи на небезпеку простуди, клалися на вогуку і зимну землю" [22, с. 171].

За сприятливих обставин вечеряти та ночувати сотні УПА приходили до сіл, де умови квартирування були звичайно вигідніші за лісові [15, с. 2-13]. Інформацію про ночування в селах та перший постій у лісовому масиві нотує у своєму деннику за 1944 р. Я. Коцьолок-"Крилич" [16, с. 27-34].

Свята сотні УПА намагались провести в селах. Кожне поселення сподівалось, що сотня загостить в них [10, с. 126]. Місцевим мешканцям було особливо до вподоби проводити свята з вояками УПА. Таким чином, встановлювався ще один зв'язок з населенням та революціонерами [10, с. 126, 152-155; 12, с. 67; 15, с. 14].

Окремою темою є лікування та догляд за хворими та пораненими, а також ускладнення та проблеми, що супроводжували лікарів та санітарів УПА. В основному облаштуву-

вали підземні партизанські шпитали - у лісах, кривках по селах і навіть виритих нашвидкоруч ямах, де ледве вмщувався одна особа [17, с. 122-123; 12, с. 160-162; 7, с. 100-101; 2, с. 94-95].

Найбільш відому кривку-шпиталь на горі Хрещатій (Лемківщина) будували Ю.Борець-"Чумак" з двома роями вояків. Вони були залучені до будівництва з теренів Перемищини саме для посиленої конспірації. Шпиталь мав "дві великі кімнати, кухню, магазин і туалет. Одна кімната мала вимір 7x9 метрів, друга - 6x5, третя - 4x3, а для туалету призначалося місце недалеко потоку" [2, с. 150]. Незважаючи на велику конспірацію та маскування, 23 січня 1947 р. кривку виявили польські жовніри. На їх вимогу здатися два десятки повстанців і медичного персоналу вчинили самогубство [11, с. 264; 4 с. 94].

Український Червоний Хрест (Службу Здоров'я) називали "катакомбниками ХХ ст." з причин постійного перебування в земляних сховках. Найшасливішими в житті працівників УЧХ уважався той час, коли вони відвідували мандрівні або місцеві сотні УПА в місцях їхнього постою [17, с. 158].

Підпільники ОУН в основному мали поодинокі квартири в селах. Цілими партизанськими столицями були села Тисова, Ямна Перемиської області, Загір'я, Бережниця Вижня на Лемківщині, Верхрата на Любачівщині. Тут була налагоджена мережа ОУН та симпатиків руху, формувалися повстанські загони [36, с. 53-66; 22, с. 62; 37 с. 81-87; 38 с. 108-110; 29 с. 57].

На південному Закарзонні підпільники переважно зимували в лісах, які були під контролем УПА. Зв'язок між підпільниками в мережі та з населенням не припинявся і в зимову пору. По селах існували тимчасові кривки, куди заходили в разі появи супротивника. Для підпільників, які не могли або не бажали квартирувати в лісах, споруджували великі кривки [36, с. 105-106; 10, с. 62-63, 66].

Схованки будували різних розмірів: більші - для людей, менші - для запасів речей та харчів. Під час будівництва підпільники постійно перебували у лісі та ходили в

село по харчі. Місцевим жінкам та дівчатам давали білизну для прання [22, с. 100].

Збереглося й опубліковано багато спогадів самих будівельників кривок, яким чинно вони їх виготовляли. Наприклад, Іван Кордан-"Козак" будували кривку з трьома стрільцями. Робота була важка, бо треба було виносити багато землі та знаходити місце, де її замаскувати. Для конспірації відділ УПА доставляв на визначене місце деревину, звідки її потім забирали будівельники і несли до відомого лише їм місця кривки. За місяць щоденної праці збудували лісову схованку: "Вхід був згори, з-під куща, звідки вів ламаний коридор завдовжки близько десяти метрів. Далі знаходилась перша кривка розміром 4x4x2 метри на двометровій глибині. Приміщення мало два вентилятори, виходом яких назовні слугували звичайні непомітні дірки в пенках. З першої кривки до другої йшов такий же ламаний десятиметровий коридор, у якому був влаштований "туалет". Друга кривка була такого ж розміру: 4x4 метри, але нижча і розділена на два однакові приміщення, які мали вентилятори, та знаходилася на чотириметровій глибині. До устаткування кривки належало таке: дві п'ятсотлітрові бочки води, столітрово бочка спирту, столітрово бочка бензину, два мішки сухарів, п'ятдесят кілограмів сала, п'ять кілограмів паленого ячменю, примус, радіо, дві друкарські машинки, циклостил, фотоапарат, доволі велика бібліотека з колишніх громадських установ і курінний архів" [12, с. 136-137].

Кривка В. Галаси-"Орлана" була облаштована у лісі, при потічку, що дозволяло подавати у приміщення воду. Всередині стояли ліжко, стіл і залізна піч, у якій вночі варили їжу. Димар на поверхні був замаскований під кушем. На Закарзонні підпілля діяло цілий рік, і зв'язок не припинявся узимку, тому підпільники виходили у справах на поверхню. "Стіни в кімнатах нашого бункеру були обкладені дошками, оббиті білим папером або побілені вапном. Підлога також була дерев'яна. На стінах висіли в рушниках образ Богородиці, тризуб і портрети історич-

них постатей. Все це, а також постіль, ми дістали від населення... Кімнати були майже нормальної величини, тільки без соняшного світла" [36, с. 105-104].

Зимової пори в кривці можна було витримати, бо земля замерзала і всередині було відносно сухо. Працювали, з огляду на конспірацію, винятково вночі. В темній кривці ретельно наглядали за цим: "Командир "Ярий" мав годинника-"сталівку", якого пильнував та накручував кожних 24 години. Я позначав на дошці олівцем дні, тижні та місяці" [12, с. 136-37]. На шостий місяць в кривці закінчувався кисень, що вже не горів вогонь та доводилось сидіти в темряві, це змусило до виходу зі сховку [12, с. 141-142].

Про життя в кривці без денного світла у замкнутому просторі, де ледве можна було випростатись, писала М. Савчин: "Постійно почувалася втомленою, боліла голова, не смакувала їжа. Від нафтової лампи почервоніли очі, і я не могла навіть писати на машинці. Здавалось мені, що умру, як поживу так довше" [36, с. 104-105].

Слід зазначити, що для повстанців та підпільників не існувало постійного місця постою та дислокації. Сама партизанська тактика боротьби змушувала постійно змінювати пункт базування. Лише перебуваючи в кривках, особливо взимку пору, підпільники довго не залишали свій прихисток. Уникання постійності ставало стилем життя. Особливо це стосувалось знаних провідників ОУН та командирів УПА. До прикладу, за споминами вояків УПА командир І.Шпонтак-"Залізник" ніколи довго не перебував на місці, а постійно переходив від сотні до сотні. Так само вчиняв й В. Мізерний-"Рен", який однак, мав свій штабний осідок, місце знаходження якого точно не знали інші провідники району [38, с. 110-111]. В постійному русі перебував В. Галаса-"Орлан" та багато інших провідників Закарзоння [12, с. 124; 1, с. 411; 18, с. 189; 38, с. 111; 16, с. 47, 87-90].

Гігієна. Зміна житлових умов та військовий спосіб життя накладали відповідні зміни на гігієнічні процедури повстанських людей.

Зазвичай на постоях, вишколах і після довгих переходів вояки УПА милися в потоках та річках, там же кожен прав своєю білизною. Температура води не мала значення у воєнних умовах, зимова вода була особливо неприємна для новачків [23, с. 76; 18, с. 137; 22, с. 50; 14; 7, с. 105].

Українські повстанці та підпільники ретельно дбали про чистоту та гігієну, коли це було можливо. І розпочинали свій ранок в польових обставинах - вдалині від рідної хати та домашніх звичок: "Чорнота" - пішов над потічок голити бороду. На куці ялівцю поставив дзеркало, а на другому перевісив рушник... Помившись до пояса, відсвіжили тіла холодною водою потоку" [22, с. 39].

Початок бойових дій починався раптово і не завжди вдавалось закінчити розпочаті гігієнічні процедури. "Зв'язковий "Крик" приніс води, і я почав братися до гоління. Нараз чую крісовий стріл... Ситуація досить незручна, бо вояки не сподівалися такого наскоку, не були приготовані до оборони. Я кричу щосили: - Поляки!!" [10, с. 192].

Запас сорочок і білизни був невеликий, щоб щотижня перевдягатись. Одяг намагались частіше прати та дезинфікувати засобами, які купували в польського населення. Часто відбувалися санітарні "рейди" (санітарні перегляди) відділами, та навіть селами, для профілактики та запобігання хворобам [40, с. 72; 8 с. 440].

Під час підготовки сотні "Веселого" у лемківському таборі перукарі подбали, щоб всі стрільці були підстрижені та поголені [18, с. 82]. Курінний "Залізник" з ТВ "Бастіон" запровадив у сотнях обов'язкову стрижку "під нуль". Основною метою таких заходів було запобігання шкоді від "другого ворога" вояка УПА - вошей. Хто відмовлявся, тому загрожував польовий суд [12, с. 125].

Щодо туалетів, можна сказати, що при відділах УПА на коротких зупинках їх зазвичай не облаштовували, і нужду справляли просто неба. Інколи вкопували спеціальні ями в лісі, вірогідно, на тимчасових стоянках [32, с. 42]. Вже у стаціонарних таборах повстанці мали спеціальні "лятрини",

особливо, коли існувала небезпека кишкових хвороб [17, с. 118].

Партизанське життя без постійного прихистку та у постійному русі звичайно не сприяло регулярному гігієнічному режиму. Протягом рейду "Рена" через Карпати 1944 р. вояки довгий час не могли випрати білизну та обсушитись. Позавадились воші, які не давали спати [18, с. 73]. Та навіть під час постоїв в таборах з великою кількістю людей не вистачало води і не завжди можна було добре вимитись [7, с. 22]. Під час перебування у криївках витрати води ще більше мінімізували, особливо в разі відсутності в криївці криниці. Протягом багатомісячного зимування українські комбатанти здебільшого не милися і не голилися [12, с. 136]. Після виходу на поверхню навесні підпільники ділилися враженнями: "позаростали, брудні, виглядаємо, немов злі духи. Шкіра на обличчі різнокольорова, перетинки у вухах мало не тріскають від шуму лісу та співу птахів" [12, с. 149].

Гігієнічні процедури були в УПА суто вояцько-партизанськими - нерегулярними та відбувалися за будь-якої пори року. Повстанці все ж принагідно намагались дбати про гігієну як основу доброго стану здоров'я.

Хвороби. Зазвичай у великому скупченні людей, особливо в армії, коли багато чоловіків живуть та харчуються в одному місці, підвищується вірогідність захворювань. В партизанських умовах, як ми бачили, з гігієною не завжди було добре. Наприклад, навесні 1945 р. на Лемківщині серед стрільців поширився плямистий тиф. Справжніх ліків не було, і вояки самі прали білизну та виварювали її в окропі, не маючи навіть мила [18, с. 97-98]. Іншою "пекучою" проблемою були воші. Люди, зайняті активністю в підпіллі чи партизанських акціях, іноді не мали часу для боротьби зі шкідниками [22, с. 205].

Раціон харчування без достатньої кількості вітамінів спричиняв у повстанців цингу. Цю недугу лікували недостиглою ожиною, цибулею та ячмінною кавою [с. 118; 18, с. 65]. В таборі УПА на Буковому Берді багато вояків страждали від шлункових роз-

ладів через велику кількість споживання волового товщу. Після застереження санітарної служби кухарі зменшили вміст жиру в стравах. Були випадки також вірусних хвороб [17, с. 118, 127-129; 7, с. 22].

Життя без постійного теплого прихистку так само позначалось на здоров'ї. В умовах холодної зими та вологої весни тіла повстанців обсипали чиряки. Цей стан здоров'я "дуже дошкуляв та болів" [22, с. 180; 20, с. 497]. Взимку 1946-1947 р. повстанцям доводилось ночувати в лісі, що викликало в багатьох серйозні обмороження кінцівок та застуди, у тому числі з летальними випадками [22, с. 230-234].

Іншою поважною проблемою були венеричні хвороби, поширені у воєнний час. В УПА до венерично хворих, за спогадами учасників, ставились доволі суворо, оскільки не можливо було лікуватись в польових умовах. Але загрозливішою була небезпека зголошення недужого до співпраці з владою в обмін на лікування. У випадку хворого командира адміністративної боївки "Зими", про який оповідає І. Лико, підпілля наражалося на небезпеку викриття цілої районної мережі ОУН. Провідник "Чорнота" постановив ліквідувати необачного повстанця і невдовзі наказ було виконано [22, с. 209-211, 219-221].

Курінний командир "Рен" проголосив в одному з усних наказів, що вояка, в якого виявиться венерична недуга, чекає присуд смерті. Обгрунтовував це тим, що такий наказ існував в інших відділах УПА. Не маючи прямого зв'язку ГВШ УПА, "Рен" спирався на інформацію від вояків УПА з інших теренів. Однак, курінний лікар М. Ріпецький-"Горислав" з такою думкою не погоджувався. У лемківському таборі на Буковому Берді "Горислав" виявив трьох венерично хворих, але для "Рена" причину звільнення з лав повстанців подавав іншу [17, с. 116].

На півночі Закароння курінний Іван Шпонтан-"Залізник" організував для венерично хворих "спецланку" з п'ятьох осіб. Їх головне завдання полягало за будь-якої нагоди здобувати ліки. Але І. Кордан пише, що ці хворі віддали життя у боях [12, с. 112-113].

Бойове поранення. В боях вояки УПА зазнавали різних бойових поранень, тому лікарям доводилось одразу їх оперувати. Велика відповідальність лежала на лікарях та санітарах, які мали працювати швидко та ефективно, а головне холоднокривно.

М. Боднарченко-Ріпецька згадувала, що в 1944 р. у селі Жогатин поблизу Бірчі, німецька війська частина атакувала відділ УПА, в результаті два чого стрільці були поранені. "Коли я підійшла до нього (стрільця "Підковни"), побачила, що його цілий правий бік був сильно пошкоджений розривом гранати... Міцний запах крові захитав мою рівновагу і, здавалось, впаду біля раненого, але його благодальні очі відкрили мене. Я зупинила кровотечу, стерильну газу наклала на звислий м'яз, легко пальцями поставила його на місце і наклала стискальну пов'язку" [17, с. 287].

Інший випадок описує Модест Ріпецький-"Горислав": "в одного відірвані обидві ноги нижче колін, другого пошматована одна нога, в третього відірвана рука, сильно пошкоджене обличчя та одне око". Оперували вражених без наркозу. Всі три поранені були при тямі й мали єдине прохання не допустити, щоб їх живими залишили більшовикам. "Ми працюємо швидко, бо на протилежному кінці села вже є більшовики. Зв'язку від сотенних "Бурлаки" та "Бурого" підганяють нас, бо сотні мусять чим скоріше відходити в ліс" [17, с. 122-123]. Особливістю партизанської війни була відсутність глибокого та надійного заплілля, де можна розташовувати поранених та лікувати їх. Робити це доводилось безпосередньо в бою та швидко пересуватись під натиском ворога.

Вояк УПА мав бути готовий до тяжких умов повстанського життя. Бути пораненим означало наражати на небезпеку не лише себе, а й побратимів та простих людей. Тому в надзвичайних умовах частими були випадки самогубства, або вояки благали про це [17, с. 123-124, 139].

Наприклад, важко поранений розривни-ми кулями вояк сотні "Громенка" "Терка" благав побратимів його застрелити, що після вагань було виконано: "то була трагічна хви-

лина. Всі від тієї сцени відступили, бо не можна було дивитись" [10, с. 193]. Поранений в обидві ноги ройовий "Сова" дострилявся з власного пістоля [18, с. 103].

Стрільць "Моряк" просив друзів себе застрелити через важку рану, але вони не погодились і сховали під час бою його в криївці-ямі на одну особу. Згодом перевели пораненого в більшу криївку і привели до нього сільського лікаря, який і поставив во-яка на ноги [12, с. 160-162].

Хоч поранені й виліковувались, але не завжди остаточно. Командир "Умань", колишній сотенний відділу "Месники-1", був поранений розривом гранати взимку 1946 року. Хоч він лікувався впродовж зими і літа, але почував себе погано, бо уламки гранати залишалися в його легенях, а операція була неможлива. Але все одно "Умань" збирався прямувати на Схід [12, с. 135]. Декілька поранених у бою вояків сотні "Криляча" без належної допомоги наступного дня померли, інших відіслали до санітарного пункту у селі [15, с. 24].

Головною проблемою, як ми бачимо, було те, що в медперсоналі УПА не було всього існуючого лікарського знаряддя, яким оперують регулярні армії. Часто повстанські лікарі були безпорадними, перед складними пораненнями [17, с. 140].

Санітарка УПА Г. Мартинюк "Ганя" згадувала: "Найбільше моє горе було тоді, коли я була безрадна й не могла допомогти хворому. Мала я й таких, що були смертельно ранені...серед ночі мене покликали до тяжко раненого в живіт повстанця. На таку рану потрібно було негайної операції й то, хто зна, чи це його врятувало б. Багато я йому допомогти не могла. Дала я йому укол на притишення болю, прочистила й зав'язала рани...я ще хвилину з ним посиділа, тоді змірила пульс та закріпила очі. Його вже з нами не було" [17, с. 221].

Нестача ліків супроводжувала повстанців майже увесь час боротьби, лише іноді кількість медикаментів була задовільною [20, с. 287; 1, с. 76, 89]. Навесні 1947 р. сотня "Громенка" потерпала через брак ліків

та бандажів, бо вояки не хотіли йти до санітарних криївок після захоплення поляками декількох взимку [10, с. 162-164].

Через нестачу ліків сотенні санітари застосовували народні методи та гірські трави, - "це часом помагало" [18, с. 132]. Санітарки УЧХ вчилися збирати та використовувати природні ліки, для цього лікар Б. Крук-"Мелодія" навіть видав практичний посібник [38, с. 95]. У воєнний час при різних ранах та виразках застосовували порох, як популярний засіб від усього [18, с. 123]. Брак спирту для ліків вмілі підпільники компенсували власним виробом на основі картоплі та хмеля, самогонну апаратуру діставали у селян [22, с. 191-192, 193-194; 2, с. 144-145].

Тобто ми бачимо, що з ліками від недуг та для лікування поранень у повстанців було суцужно. Водночас В. Галаса згадував, що в 1944 р. на Закерзоння прибув хворий на нирки П. Миколенко-"Байда". Причиною прибуття були кращі умови для лікування, ніж в Україні [4, с. 54].

Виснаження. На війні, коли організм людини перебуває у постійній напрузі, наступає небезпечний момент психологічного виснаження та апатії. Для запобігання таким ситуаціям в регулярній армії передбачена ротация для відпочинку та відновлення нормального стану. В підпільно-партизанських умовах ротация унеможливилася. Вірогідною була лише зміна постюю - село, ліс, криївка. Для учасників визвольного руху на Закерзонні навантаження посилювалося постійним очікуванням зустрічі з невідомим ворогом, розриттям сховку, боєм, переслідуванням, страхом перед діями ворожої агентури.

Після кількох втеч від облав та двох днів без нормальної їжі підпільники відчували велику втому та нервову виснаження. "У певному моменті я відчув дивну, цілковиту байдужість". У всіх членів боївки з'явилась апатія до всього, що відбувається довкола [22, с. 249].

Під час безперервних боїв та маневрів навесні-влітку 1947 р. кожен вояк УПА "перевтомлений так, що ледве на ногах дер-

житься" [15, с. 47]. До всього додавались також моральне пригнічення з причин бойових невдач та втрат [15, с. 60]. Під час одного з тимчасових постюїв на височині сотню "Бурлаки" обстрілювало польське військо. "Стрільці майже до ранку...розривні кулі розриваються прямо над нашими головами. На правду треба партизанських нервів та стану перемучення (в якому ми знаходимося), щоб спати під час цього. Однак, багато хто спить смачно - аж ліс гуде" [15, с. 64].

Отже, як ми бачимо, умови існування українського визвольного руху на Закерзонні не були простими. Велика кількість комбатантів потребувала організації харчування, забезпечення одностроями, постюями, медичної допомоги. За відсутності надійного запілля та безперервного постачання, яке існує в регулярних арміях, УПА та ОУН покладались лише на себе та прихильне місцеве населення. Матеріальний аспект повсякдення повстанців на Закерзонні - їжа, одяг, житло, гігієна - створювали особливий "партизанський" побут. Жорсткий військовий лад, дисципліна та специфічні умови підпільної боротьби зводили життєдіяльність усіх учасників руху, від провідників до низових виконавців, до спільного знаменника.

Відсутність безпечного пристановища створювало для вояків, а особливо поранених відчуття безвиході. Навіть санітарні криївки не були безпечним місцем. В таких випадках виправданим було самогубство на полі бою. Специфіка побутування підпільно-партизанського війства створювала дух змрушувала до взаємодопомоги.

Бібліографічні посилання

1. Бастіон і Батурич. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачівщині та Томашівщині в рр. 1944-1947: Документи та матеріали / Упор. М.Іваник, М.Бохно. - Л., 2012.
2. Борець Ю. УПА у вирі боротьби. / Ю. Борець. - Накладом автора. 2004.

3. В'ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. / В. В'ятрович. - Торонто; Л.: "Літопис УПА", Бібліотека, Том 2, 2001.

4. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. / В. Галаса. - Л., 2005.

5. Громенко М. У великому рейді. / М. Громенко - Л., 2000.

6. Гінда В. Криївка видавалася живим гробом". / В. Гінда. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/history-journal/_kriyvka-vidavalasya-zhivim-grobom/404288

7. Дмитрик І. Записки українського повстанця (У лісах Лемківщини). / І. Дмитрик. - Л., 1992.

8. Іваник М. УПА на Посянні / М. Іваник. - // Бастіон і Батурич. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославщині, Любачівщині та Томашівщині в рр. 1944-1947: Документи та матеріали / Упор. М.Іваник, М.Бохно. - Л., 2012. - с. 404-448

9. Інструкція КПЗакерзоння. 25.02.1946 р. // АЦДВР - Ф. 9. - Т. 32. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/10153/>

10. Йовик І. Нескорена армія. / І. Йовик. - К., 1995.

11. Киричук Ю. Український національний рух 40-50 років ХХ століття: ідеологія і практика. / Ю. Киричук. - Л., 2003.

12. Кордан А. Один набій з набійниці. Спогади вояка УПА з куреня "Залізняка" / упоряд. М. Дубас. - Торонто; Л., 2006.

13. Крайній І. У криївці. / І. Крайній. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/regions/72/163/0/12040/>

14. Кривуцький І. Де срібнолентий Сян пливе. / І. Кривуцький. - К., 1999. [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.ukrcenter.com/Література/Іван-Кривуцький/24925-1/Де-срібнолентий-Сян-пливе;

15. Літопис Української повстанської армії / ред. Є. Штендера. - Т. 13: Перемищина - Перемиський курінь; кн. перша: Денник відділу "Бурлаки" (Володимира Щигельського). - Торонто, 1986.

16. Літопис Української повстанської армії / ред. Є. Штендера. - Т. 14: Перемищи-

на - Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи. - Торонто, 1987.

17. Літопис Української Повстанської Армії / ред. М. Ріпецький. - Т. 23: Медична опіка в УПА. - Торонто; Л., 1992-1993.

18. Літопис Української Повстанської Армії / ред. І. Тимочко-Камінська, С. Голяш. - Т. 29: Гарасимів І. ("Палій") 3 юнацьких - мрій в ряди УПА. - Торонто; Л., 1999.

19. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Потічний. - Т. 30: Стебельський С. ("Хрін"), Конопладський О. ("Острочерх") Кризь сміх заліза. - Торонто; Л., - 2000.

20. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Потічний. - Т. 33: Тактичний Відтинок УПА 26-й "Лемко": Лемківщина і Перемищина. - Торонто; Л., 2001.

21. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Потічний, І. Лико. - Т. 34: Лемківщина і Перемищина політичні звіти (Документи і матеріали). - Торонто; Л., 2001.

22. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Потічний. - Т. 37: Лико І. ("Скала", "Богдан") На грані мрії і дійсності: Спогади підпільника. На грані двох світів: Спогади. 1945-1955. - Торонто; Л., 2002.

23. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Потічний. - Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й "Данилів" Холмщина і Підляшся (Документи і матеріали). - Торонто; Л., 2003.

24. Літопис Української Повстанської Армії / ред. П. Потічний. - Т. 40: Тактичний відтинок 27-й "Бастіон": Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина (Документи і матеріали). - Торонто; Л., 2004.

25. Мороз В. Перемиська Воєнна округа УПА "Сян" (1944 р.) // Український визвольний рух. - Л., 2012. - 36. 17. - С. 259-335

26. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції "Вісла" польсько-український конфлікт 1943-1947 рр. / Г. Мотика. - К., 2013.

27. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. / С. Музичук, І. Марчук. - Рівне, 2006.

28. Музичук С. Однострій та символи Української повстанської армії / С. Музичук. [Електронний ресурс]- Режим доступу: [http://](http://povstanets.kiev.ua/includes/ammo/index.php?do=odnostrij)

povstanets.kiev.ua/includes/ammo/index.php?do=odnostrij

29. Ната Ленко. На межовій землі (спогади з Закерзоння) / Н. Леонтович-Башук. - К., 1999.

30. Нестор Ю. Гастрономічна культура української "лісової армії" / Ю. Нестор. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.cdvr.org.ua/content/robotи-учасників-конкурсу-студентських-робіт-у-загальному-доступі>

31. Пагіря О. Життя по-повстанськи / О. Пагіря. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/62083>

32. Пагіря О. Повсякденне життя вояків УПА крізь призму усної історії / О. Пагіря // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. - 2012. - Вип. 111. - С. 41-43.

33. Патриляк І. Простір підпілля / І. Патриляк [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/18067>

34. Патриляк І. "Щоденний хліб" курсантів УПА: житлове, матеріально-технічне, продовольче та медичне забезпечення старшинських та підстаршинських шкіл УПА (1943-1944) / І. Патриляк // Український визвольний рух. - Л., 2004. - 36. 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. - С. 246-259

35. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні Рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50х рр. / А. Русначенко. - К., 2002. - с. 179-207;

36. Савчин М. Тисяча доріг / М. Савчин / // Літопис Української Повстанської Армії. - Т. 28. - Торонто; Л., 1995.

37. Свинко Й. Ямна: знищене село Перемишльського краю (історія, спогади). / Й. Свинко. - Серія: Мое село. Вип. 4. - Тернопіль., 2005.

38. Тимочко І. Моя одисея. / І. Тимочко. - Варшава, 2005.

39. Українська повстанська армія. Історія нескорених. / В. В'ятрович, Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, П. Содоль. - Л., 2007.

40. Цяпка Д. Горить Ліс! / Д. Цяпка. - Лондон, 1975.

КОВАЛЬОВ Д. В.
УДК 94(480)"1914/1918"

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ФІНЛЯНДСЬКЕ У ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлені основні події Першої Світової війни на території Великого князівства Фінляндського як автономного державного утворення під владою Російської імперії. Досліджено соціально-економічний та політичний стан справ у Фінляндії під час війни та революційних подій лютого-жовтня 1917 р.

Ключові слова: Перша Світова війна, егерський рух, Велике князівство Фінляндське, Лютнева революція, Жовтнева революція, Російська імперія.

Освещены основные события Первой Мировой войны на территории Великого княжества Финляндского как автономного государственного образования под властью Российской империи. Исследованы социально-экономическое и политическое положение дел в Финляндии во время войны и революционных событий февраля-октября 1917 г.

Ключевые слова: Первая Мировая война, егерское движение, Великое княжество Финляндское, Февральская революция, Октябрьская революция, Российская империя.

This article devoted to coverage the main events of the First World War onto the territory of the Grand Duchy of Finland as an autonomuos state formation under the rule of the Russian Empire. Investigated the socio-economic and political situation in Finland during the war and the revolutionary events of February-October 1917.

Key words: World War 1st, J?ger Movement, the Grand Duchy of Finland, the February Revolution, the October Revolution, Russian Empire.

Фінляндія - це своєрідний еталон західної демократії, скандинавського соціалізму та економічного процвітання. Успішний досвід Фінляндії цікавий тим, що до 1917 р. вона була частиною Російської імперії, так само, як до 1991 р. частиною цієї імперії, а згодом СРСР була Україна.

Людство, століттями розділене політичними, ідеологічними, релігійними, національними кордонами, в той же час гостро відчувало свою єдність і взаємозалежність. Нині це виявляється особливо яскраво: нагальною проблемою стає якісна зміна пріо-

ритетів та орієнтирів, форм і методів політики, де значиму роль нарівні з великими державами все більше відіграють малі країни, серед яких і нібито непомітна, скута болотами, озерами та північними лісами Фінляндія. Тому важливим видається звернення до проблем її як внутрішньо-, так і зовнішньополітичної історії, що відображає витоки сучасної ситуації.

Актуальність даної теми полягає в тому, що в Україні історія Фінляндії цього періоду зовсім не вивчена. Сучасні вітчизняні історики вивчають історію Фінляндії в контексті

